

Будагьянц Л. М., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ)
Осьодло В. І., доктор психологічних наук, професор, начальник гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена визначальним концептам національно-патріотичного виховання в країнах сталої демократії. Уточнення смислів «національного» і «патріотического» як фундаментальних семантичеських одиниць аналізу українського політичного дискурсу демократії проводиться через виділення основних ідейних новацій Великої Французької революції, які продовжують служити взірцями смислотворення в політичних практиках держав європейського вибору. Автори підкреслюють спрямованість у майбутнє революційної свідомості французької нації як спільноти нового типу, об'єднаної цінностями свободи, рівності, братерства, реалізацією проекту правової держави як інституту національного інтересу.

Ключові слова: революція, нація, національне, патріотизм, патріотичне, виховання, суб'єктність, суверенітет.

Стаття посвячена определяющим концептам национально-патриотического воспитания в странах устойчивой демократии. Уточнение смыслов «национального» и «патриотического» как фундаментальных семантических единиц анализа украинского политического дискурса демократии проводится через выделение основных идейных новаций Великой Французской революции, которые продолжают служить образцами смыслообразования в политических практиках государств европейского выбора. Авторы подчеркивают обращенность в будущее революционного сознания французской нации как сообщества нового типа, объединенного ценностями свободы, равенства, братства, реализацией проекта правового государства как института национального интереса.

Ключевые слова: революция, нация, национальное, патриотизм, патриотическое, воспитание, субъектность, суверенитет

В Революції Гідності, у триваючій на Сході визвольній війні проти РФ українська нація виборола історичний шанс реалізації власного, європейського проекту громадянського суспільства та держави. Але скористатися цим шансом, отже не змарнувати здобуте героїчними надзусиллями українського воїнства, зможемо, перемагаючи в боротьбі за свідомість громадян. Як у звільнених від окупантів районах, у прилеглих до зони розмежування, так і в масштабах всієї країни наріжним постає завдання протидії масованій «концептуальній агресії», метою якої є нав'язування фальшованої соціальної концепції, розмивання національної ідентичності, підміна історичної пам'яті для дезінтеграції українців й перешкоджання згуртуванню їх в націю – зламу їхньої спільної волі до незалежності, суверенітету, державності, до збройного захисту своєї Батьківщини.

«Концептуальна зброя», що є провідним засобом гібридної війни, слугує тим само цілям, що й «гаряча зброя». Цілям накидання волі супротивнику й враження його спроможності до організованих колективних

дій. Одним із визначних напрямів діяльності громадянського суспільства і держави, що зрощує свої здатності до протидії ворожим викликам й волю до формування та реалізації власного волевиявлення (суб'єктності), є національно-патріотичне виховання дітей і молоді. Метою даної статті є висвітлення його базових смислів: «нація»- «національний», «патріотизм»- «патріотичний»,- як вони визначаються в контексті політичної філософії демократії. Разом з цим вважаємо за необхідне сформулювати застереження щодо інтерпретацій цих смислів в імперській пропаганді самодержавного, радянського чи путіністського кшталту, ризик зараження якими українського національно-патріотичного дискурсу «за інерцією» чи цілеспрямованого не слід недооцінювати.

З огляду на європейській історичний вибір України у справі осягнення основоположних смислів національно-патріотичного виховання послідовним буде звернутися до ідейної спадщини Великої Французької революції, в якій були сформульовані базові цінності, орієнтири, критерії демократії, що є загальнозначущими

для багатьох країн світу. В цьому відношенні актуальною для українських експертних спільнот і громадськості є поширена не лише у Франції, але й в інших країнах демократії практика перевірки, випробування «республіканськими цінностями» суспільно значущих проєктів, суперечливих ситуацій, аналізу криз та заходів виходу з них.

У французькому понятті революції кінця ХУІІ століття сфокусувалися концептуалізації зростаючої новоєвропейської свідомості, що походили з різнорідних джерел: розвінчування традиційних, міфологічних чи релігійних обґрунтувань влади, утвердження «соціального договору» як інтерпретаційної моделі природи суспільства та держави, природного права як критерію справедливості «права встановленого», суб'єктності народу (а не монарха, аристократії, героїв чи подвижників), праці як джерела багатства, ідеї прогресу як поступу самотворення людства, висування науки та освіти як генераторів соціальних змін.

Саме в свідомих намаганнях французького народу перетворити реальність відповідно до ідеалу «суспільства Розуму» змінило смисл поняття «революція», розгорнуло його в майбутнє як прогресуюче сходження на новий вищий щабель розвитку. До цього моменту «революція» означала суцільно протилежне – повернення у вихідну точку руху, як-то повернення планети по здійсненню обертання своєю орбітою, або ж повернення хворого до здорового стану [1]. Англійська революція також сприймалася її провідниками не як прорив до нового, а як повернення до «старого доброго часу», як відновлення справедливості. Лише після Французької революції всі попередні революції буди ідентифіковані як буржуазні, такі, що засновують принципово нову буттєву форму соціальності [2]. Навіть американська революція «була результатом певного ряду подій», тоді як у Франції ми маємо цілеспрямовану практику перетворення реальності - «практичного обґрунтування свободи» (за Фіхте).

Що є дуже важливим – стверджувана Французькою революцією соціальна картина світу принципово вибудовується на засадах і засобами наукової раціональності. Навіть розвиток сфери ціннісно-оцінного, бажаного, схвалюваного, належного, святого, прийняттого в новому суспільстві покладається на науково обґрунтовану та організовану форму «виробництва ідей», для іменування якої Антуаном Дестютом де

Трассі було сконструйоване поняття «ідеологія».

Як про це писав Ю. Габермас, французька революція здійснювалася її ініціаторами свідомо, що утворило «новий різновид історичної дії» та знайшло відображення у політичній філософії. Франція стала тією країною, котра саме завдяки революції винайшла для світу демократичну культуру і в усій ясності відкрила світові засадниче значення колективної свідомої історичної дії [7].

Дослідники революційної свідомості зазначають народження в її межах нового образу мислення з притаманним для нього новим усвідомленням часу: орієнтованість на майбутнє та розрив з традицією, модернізація та прискорення історичних подій завдяки цілеспрямованому колективному втручанням; нового поняття політичної практики як самовизначення та самоздійснення громадянського суспільства та нового уявлення про легітимність, довіра до раціонального дискурсу, котрий має бути підґрунтям у процесі легітимації кожного політичного панування.

З новим розумінням революції напряду пов'язаний феномен новоєвропейської нації як політично організованого народу та відповідної до нього громадянсько-політичної культурної ідентичності. Політична нація, на відміну від інших історично попередніх спільнот, згуртованих навколо минулого (спільного предка, походження,) чи поділюваного віросповідання (відносинами з надприродним – Богом чи божествами), об'єднана спільним соціально-політичним проєктом майбутнього, в практиці реалізації якого формуються всі її специфічні буттєві вияви (сенси, форми об'єднання, діяльності і спілкування тощо) [5].

Інтегративними засадами політичної концепції нації є декларація прав і свобод людини та громадянина, рівності перед законом, суб'єктності та суверенітету нації, громадянської солідарності і відповідальності, правової держави як сервісного інституту («нічного сторожа») та демократичного контролю над владою (державою). Отже в європейській традиції, закладеній французькою революцією, «нація» інтерпретується в межах громадянсько-державницького дискурсу.

Поряд із політичною ідеєю нації в ХІХ-ХХІ століттях поширюється етно-культурномовне тлумачення нації [3] – у вихідних формах серед поневолених народів, що

підпадають під загрозу асиміляції, для яких завдання політичного самовизначення є поки що недосяжним, а в подальшому – в імперських політичних об'єднаннях, тоталітарних державах, які свідомо редукують національне до етнокультурного. Громадянсько-державницьке визначення є прямою загрозою імперіалізму, колоніалізму, тоталітаризму, бо базовими сенсами національного тут є не мова-фольклор-релігія, а самоорганізація громадян та ствердження громади-нації як суб'єкта політики, суверена, джерела політичної влади.

При тому, що історична пам'ять та культурна ідентичність новоєвропейських політичних суспільств стає ресурсом інтеграції націй та легітимації політичної влади, вони самі конструюються в залежності від проекту майбутнього та самовизначення щодо власного становища в історичному бутті та спільної долі. Як і інші ментальні феномени, укорінена в просвітницькій традиції історична свідомість та її основоположна концепція історії настільки ж визначувані гранднарративами, що є ціннісно-смісловими настановами (як «прогрес», «модернізація»), а не науковими істинами. Проте, спільна пам'ять політичної нації як культурної спільноти відрізняється від родової пам'яті етнокультури (міфології), та пам'яті релігійної спільноти («священної історії») світською раціональністю, опертям на науку історію та філософію історії при їх конструюванні та обґрунтуванні.

Новий тип інтеграції французів в громадянсько-політичну громаду/націю та розгортання загальнонаціонального соціального простору здійснювався через знищення всіх «перегородок» феодальних об'єднань (станів, корпорацій, цехів) та їхніх привілеїв. Замість поділу на провінції було впроваджено поділ на територіальні громади із місцевим самоуправлінням і бюджетом, різнорівневим розподілом влади і єдиними рамковими нормативно-організаційними засадами, пріоритетом загальнонаціонального законодавства, що в їхній чинності зацікавлені всі структурні одиниці.

Сформована із обраних в процесі відкритих виборів представників законодавча влада стала органом реалізації політичного волевиявлення громадян, інститутом суверенітету нації, що надає ціннісні та інструментальні засади для діяльності виконавчої та судової влади. Незалежність трьох гілок влади, прозорість та контроль над ними з боку громадянського суспільства – які

ще Арістотель визначав як кращі засоби проти тиранії, – стають базовими принципами реалізації прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів.

Практика за принципом народного суверенітету, що формально означає виборність всіх представників влади через відкритий конкурс (раніше на посади призначав державець-суверен, або ж посади купувалися у корпорацій) сприяла вкоріненню мерітократії (влади кращих), адже в масовому порядку конкурентний принцип відбору на будь-яку посаду (від вчителя, священника, лікаря, полісмена тощо) за професійними критеріями передає суспільно важливі справи переможцям, забезпечує соціальні ліфти найздібнішим та наймотивованішим [2].

Засадовою інтерпретаційною моделлю новоєвропейського громадянського суспільства, політики, держави та відносин між ними є концепція «суспільного договору». Згідно з нею, суспільство є добровільним об'єднанням вільних (за єдиною природою) людей, згуртованих згодою («договором») щодо впровадження правового стану й заснування спеціальних механізмів «спільного інтересу» – держави та її інститутів, призначених для реалізації суспільства, забезпечення реалізації базових прав і свобод, прагнень до внутрішнього і зовнішнього миру і добробуту. Відмовляючись від свавільного розв'язання суперечностей, від права сили на користь сили права, люди доручають державі охорону і забезпечення реалізації загальносуспільних інтересів управління державними інститутами, діяльність яких має підпорядковуватися законам, що виражають спільну волю. Конкурентний відбір і ротація представників державної влади, їхня підпорядкованість закону, зворотній зв'язок і звітність здатні забезпечувати чинність суспільного договору за умов 1) справедливості закону – його несуперечливості щодо природних і громадянських прав людини, отже пріоритету останніх щодо інтересів об'єднань і держави; 2) демократичних процедур формування засад владних інститутів – пряма чи/та представницька форми демократії, колективний розум; 3) розподіл гілок влади; 4) розподіл влади та її децентралізація; 5) демократичний цивільний контроль над державою та всіма її інститутами [6].

Від таких згубних для національної держави хвороб, як зловживання владою,

корупція, некомпетентність, втрата довіри, узурпація влади, тиранія, зрада національних інтересів на користь інших держав, що означають застосування ресурсів та інститутів суспільства не для загального інтересу, а для корпоративних, єдиним засобом забезпечення є лише невпинна пильність і політична культура громадян (що акцентувалося вже в політичній філософії давніх греків і римлян). Зазначені хвороби свідчать про порушення «суспільного договору» та через це – втрату легітимності державою. Суспільний договір має бути переукладений, влада має бути переформатованою, відповідальність за що покладена на самих громадян. Звідси походить обґрунтування права народу на збройне повстання, що його визнавали не лише ідейні лідери Великої Французької революції, але й середньовічні отці та вчителі християнської Церкви (св. Августин та ангелічний доктор Тома Аквінський). Адже тиранія порушує відразу Божественний Закон, «природне право» і справедливість права встановлюваного.

Зазначаючи фундаментальне значення прав і свобод людини та демократичних інститутів національної держави, яка єдина здатна забезпечити реалізацію цих прав і свобод, маємо наголосити на тому, що французька нація значною мірою була сформована в школах – завдяки системі національної освіти. Саме школа тут стала не лише осередком привласнення здобутків наук, мистецтв та ремесел, але й зрощення громадянина. Історія, література, географія, весь комплекс соціально-гуманітарних, природничих і технічних предметів національної системи освіти долучає нові генерації до здобутків минулого та сучасності, створює спільні смислові поля, що об'єднують учнів «понад» етнокультурними, релігійними, соціальними відмінностями, формують спільну національну ідентичність і вчать поважати соціокультурні відмінності. Національно-патріотичне виховання в громадянсько-державницькому формулюванні, що дає Велика Французька революція, має на меті формування громадянської політичної свідомості, спроможності до політичної самоорганізації, її смисли та символи функціонують на загальносуспільному і державницькому, а не на регіональному чи етно-культурно-релігійному контексті. Французам вдалося створити громадянський патріотизм, образи і смисли якого співвідносяться з Батьківщиною – країною

вільних людей із правовою державою і багатою матеріальною і духовною культурою, створеними працею співгромадян [4].

Саме в школі не лише закладається соціальна картина світу молодих членів суспільства, але й засвоюється важливий досвід соціальних взаємодій, спроможностей об'єднуватись, шукати згоду з приводу вирішення значущих питань та реалізації спільних проектів. Тому вирішальним щодо розвитку громадянської культури Франції було побудова системи освіти на основі республіканських цінностей та наукового світогляду. У зв'язку з цим принципи відділення школи від церкви, свободи совісті і толерантності в просторі національній системі освіти дозволили перетворити школу на інститут формування єдності ідентичності громадян – зрощення понад-етнічної та понад-релігійної національної свідомості.

Викладене дозволяє зробити висновки щодо основних смислів європейського проекту національно-патріотичного виховання в Україні.

Основним змістом національно-патріотичного виховання є формування громадянсько-державницької національної ідентичності, політичної суб'єктності як спроможності до самоорганізації та узгоджених колективних дій й відповідальності за реалізацію національних інтересів, що передбачає не лише засвоєння фундаментальних смислів громадянського суспільства, правової демократичної держави, тобто європейської соціальної концепції, але й практик громадянської самоорганізації та самодіяльності.

В розгортанні системи національно-патріотичного виховання слід врахувати основну відмінність європейського проекту суспільства і держави у спрямованості на майбутнє, а не минуле. Саме реалізація європейського вибору та формування громадянської політичної культури, що інтегрують представників різних соціокультурних спільнот у громаду на основі цінностей свободи, рівності, солідарності, вільного розвитку є основним інтегруючим смислом, що має значну суспільствознавчу та політологічну визначеність.

Ідея суб'єктності і суверенітету політичної нації як джерела влади, яку вперше свідомо намагалася реалізувати Французька революція, та що її цілеспрямовано розмивали Російська імперія, імперія радянська та витісняє із наукових, політичних та громадських дискурсів

сучасна РФ, має стати смислоутворюючим ядром національно-патріотичного виховання.

У зв'язку з цим слід зазначити небезпеку інерційного впливу тоталітарних практик виховання через масовано продуковані ними стереотипи. Йдеться про зведення тлумачення національного до етнічного («фольклоризація»), партикуляризацію та провінціалізацію тлумачення патріотизму («рідної хати», «двох беріз під вікном» тощо), за якими приховується затушовування демократичних державницьких смислів європейської версії національно-патріотичного виховання. Необхідно наголосити на непридатності й небезпечності кліше із радянської системи виховання, адже її цілі і засоби є протилежно спрямованими щодо цілей і засобів виховання національно-патріотичного.

Особливої уваги заслуговує здолання «ритуального застосування мови», притаманного тоталітарним дискурсам «інсценованих демократій», та що є одним із дієвих засобів пропагандистських машин із нав'язування соціальних і політичних стереотипів, «убезпечення» від вільного критичного мислення громадян та симуляції соціальної згоди.

В національно-патріотичному русі першочерговим завданням є звільненням

дискурсів про історію, націю, державу від продуктів тоталітарної ідеології. Це завдання є актуальним не лише щодо мови підручників історії, географії, літератури, але й щодо мови науки, суспільної думки в цілому, бо декомунізація передбачає не лише перейменування топонімів, але й звільнення соціальної картини світу, інструментарію аналізу, узагальнення, оцінки суспільного досвіду від ідеологічних знарядь та нашарувань тоталітаризму, вживлюваних в масову свідомість протягом десятиліть.

Національно-патріотичне виховання в демократичній країні спрямовано на формування політичної культури громадян, мобілізацію їх на перетворення суспільства і держави, засвоєння потенціалу ініціативи і самоуправління, відповідальності за майбутнє країни та готовності до її збройного захисту. Принциповим щодо європейської моделі національно-патріотичного виховання є те, що основним суб'єктом його організації і розвитку є самі громадяни, громадські та політичні рухи й організації, для яких національні інститути та найважливіший з них – національна держава, мають цінність та значення як органи реалізації та захисту національних інтересів, європейського вибору України.

Список літератури

1. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. Пер. Е. М. Лысенко. Примеч. и статья А. Я. Гуревича – М.: Наука, 1973. – 236 с. – (Памятники исторической мысли).
2. Бовыкин Д. Революция окончена? Итоги Термидора. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2005. – 320 с.
3. Горський В.С. Історія української філософії./ В.С. Горський. –К.: Наукова думка, 2001. – 372 с
4. Осодло В.І., Будагьянц Л.М. Сучасні тренди національних ідентичностей та національно-державницька ідентичність українців // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К.: Фенікс, 2014. – Том XI. – Вип. 10: Психологічна допомога особистості. – С. 172–188. (676 с.)
5. Попович М. Нарис історії культури України. 2-ге видання. – К.: «АртЕк», 2001. – 728 с.
6. Хабермас Ю. Постнациональная констелляция и будущее демократии. // Логос. Вып. 4-5 (39)/ Ю. Хабермас - М., 2003. -- с. 105-152.
7. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М.: Akademia.-1995. – 252 с.

*Budahyants L., Ph.D., docent, docent of Department of Social Sciences of
Osodlo V. I., Ph.D., professor, Head of Humanities Institute*

NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN THE EUROPEAN UKRAINE CHOICE

The article is devoted to defining the concepts of national-patriotic education in the countries of stable democracy. Clarify the meaning of "national" and "patriotieskogo" as the fundamental units of semantic analysis poliicheskogo Ukrainian democracy discourse is conducted through the allocation of the main ideological innovations of the French Revolution, which continue to serve as models of meaning in the political practices of the European choice. The authors stress facing the future of the revolutionary consciousness of the French nation as a community of a new type, the combined values of freedom, equality, fraternity, the project legal state as an institution of national interest. Particularly emphasizes civil and political content of the national patriotic education, neobhodimot overcome stereotypes "etnizatsii" the concept of "nation", particularistic interpretations of patriotism, ritual ispolzlvaniya language.

Key words: revolution, nation, national, patriotism, patriotic, education, subjectivity, sovereignty.